

PUBLIKACIJOS

J. PATKAUSKAITĖ

Socialinė K. R. Poperio teorija

Kai kurie Karlo Raimundo Poperio (Popper) filosofinės minties aspektai jau buvo nagrinėti "Problemose"¹. Šiame straipsnyje bus siekiama išskleisti jo socialinės koncepcijos pagrindines idėjas, išskaitomas veikaluose "Atviroji visuomenė ir jos priešai" (The Open Society and its Enemies), "Istoricizmo skurdas" (The Poverty of Historicism), kuriuose mąstytojas ieškojo adekvataus socialinio pažinimo metodo.

Socialinio pažinimo metodo samprata, anot K. R. Poperio, nulemia bendrąjį socialinių mokslų lygį. Iki šiol jis nesąs patenkinamas: socialiniai mokslai "nėra suradę savo Galilėjaus". Kita vertus, socialiniai mokslai veikia bendras visuomenės intelektualines orientacijas, dėl to, K. R. Poperio manymu, jų metodo paieška ne vien teorinė, o kartu ir moralinė. Sprendžiant pagrindinę epochos problemą, t. y. renkantis iracionalizmą ar racionalizmą socialinio pažinimo pradiniu tašku, nusakomos, pasak K. R. Poperio, nuostatos "kitų žmonių ir socialinių gyvenimo problemų atžvilgiu"². Dar kitaip ši pasirinkimą filosofas įvardija dilemos tarp "intelektualinės negarbės" ir "intelektualinės garbės" metafora. Pirmasis kelias – tai intelektualinių žmonijos lyderių atsakomybės vengimo kelias, paliekant pagrindines socialines problemas istorijos procesui. Polemika su šia tradicija, kurią K. R. Popperis pavadina istoricizmu, sudaro vieną, bet labai raiškų socialinio metodo paieškų aspektą. Kitas aspektas – paties K. R. Poperio pasiūlytas kritinio racionalizmo kelias.

Istoricizmo samprata K. R. Poperio koncepcijoje nėra griežtai nusakyta. "Istoricizmo skurde" jis rašo: "istoricizmas – tai toks socialinis metodas, kuris siekia numatyti istorijos eigą", ir mano, kad tam reikia atskleisti "ritmus", "modelius", "dėsnius" ir tendencijas, pagrindžiančias istorijos evoliuci-

¹ Žr. *Karosas J.* Filosofinė K. Poperio programa // *Problemos*. – Nr. 24; *Popperis K. R.* Kaip atpažinti filosofiją. – Ten pat; *Plešnys A.* Mokslo žinių informatyvumo samprata K. Poperio filosofijoje // *Problemos*. – Nr. 31.

² *Popper K. R.* The Open Society and its Enemies. – Princeton, 1950. – P. 417.

ją.³ Analizuodamas konkrečias šio metodo apraiškas atskirų mąstytojų socialinėse doktrinosė, K. R. Popperis šiai sąvokai suteikė daug aspektų. Istorizmas – tai ir antidemokratinė (totalitarinė) politinė nuostata, tai ir bet kuris minties judesys, atskiro individo savaiminę vertę pajungiantis bendrybės visagalybei (ar valstybei, ar klasei, ar nacijai, ar bendrajai valiai). Dėl to kai kurie K. R. Poperio kritikai priekaištaudavo, "jog jis vartoja terminą "istorizmas" nepakankamai tiksliai, taikydamas jį visoms savo nemėgstamoms socialinėms doktrinoms"⁴. Bet kuriuo atveju K. R. Popperis nuodugnai apsvartė galimas teorines variacijas, imanentiškai pajėgias nukreipti socialinį tyrimą istoricizmo linkme.

Ši metoda, anot K. R. Poperio, implikuoja tokie filosofinės minties judesiai: manymas, kad socialiniams mokslams netinkanti gamtos mokslų metodų logika ir kad socialiniai metodai susiję su tiesiogine socialinių problemų pagava; tikėjimas, kad socialiniai mokslai privala numatyti ateitį; neadekvati tiesos bei vertybės santykio samprata; koncepcija, laikanti visuomenę, kaip visumą, savarankiška kokybė (holizmas); klasikinės universalijų problemos sprendimas realizmo naudai.

Siekdamas atskleisti galimas istoricistinio mąstymo apraiškas, K. R. Popperis apžvelgia filosofijos istoriją, raskamas jų Heraklito, Platono, Aristotelio, O. Konto, Dž. S. Milio, G. Hėgelio, K. Markso, K. Manheimo, A. N. Vaithedo, S. J. Toinbio socialinėse doktrinosė.

K. R. Popperis, polemizuodamas su socioanalizės tradicija (žinojimo sociologija), nuolatos pabrėžia kritinio racionalizmo principą, reikalaujantį vertinti idėjas jų pačių pagrįstumo aspektu, neredukuojant jų į psichologines ištakas. Tačiau nagrinėjamų koncepcijų turinio analizę jis pats papildė kai kuriomis panašiomis išvalgomis. Taip istoricizmo motyvacinę kilmę jis susieja su nepagrįstu socialinio nestabilumo problemos sprendimu. Daugumai istoricistų, anot jo, būdingas nesąmoningas pasi)riešinimas kitimo idėjai, nes ji sukelianti emocinę įtampą. "Dažnai atrodo, kad nerimą dėl stabilaus pasaulio praradimo jie bando nuslopinti, toleruodami požiūrį, jog pasaulį valdo nekintantis dėsnis."⁵ Heraklitas pirmasis pažvelgė į pasaulį kaip nuolatos kintantį, bet, tarsi pats to išsigandęs, pagrindė kitimą fatališku bei stabiliu lemties dėsniu. Platonas siekė sustabdyti bet kokį kitimą, o K. Marksas ir K. Manheimas – numatyti bei kontroliuoti planuojant. Istoricistams iki šiol "kitimas tebekelia siaubą".⁶

³ Popper K. R. *The Poverty of Historicism*. – London and Henley, 1979. – P. 3.

⁴ Carr E. H. *What is History*. – New York, 1962. – P. 119–120.

⁵ Popper K. R. *The Open Society and its Enemies*. – Princeton, 1950. – P. 17.

⁶ Ten pat. – P. 398.

Heraklitas inspiravo istoricizmą, anot K. R. Poperio, dar ir tuo, kad pradėjo "didžiųjų žmonių" garbinimo bei romantizavimo tradiciją, nes manė, jog kova yra daiktų kitimo mato kriterijus ir paverčia vienus dievais, kitus – paprasčiausiais žmonėmis. K. R. Poperio manymu, Heraklito argumentas, kad vienas žmogus yra vertingesnis už tūkstantį, jei jis yra didis, suformuluotas 500 m. pr. m. e., atspindi visų laikų istoricistinės bei antidemokratinės minties logiką.

Ypač nuodugnai "Atvirojoje visuomenėje" K. R. Popperis analizuoja Platono valstybės teoriją. Valstybės-idealo idėja, Platono filosofijoje, ženklinti nekintančios ir tobulos socialinės būties siekiamybę, K. R. Poperio interpretacijoje tampa klasikiniu totalitarinės mąstysenos pavyzdžiu. Kokiais argumentais K. R. Popperis pagrindė šią savo išvadą? Platono valstybė harmoninga todėl, kad ji stabili. Šio stabilumo laidas, o kartu ir teisingumo idėjos išraiška esąs griežtas luominis susiskirstymas pagal prigimties duomenis (prigimtines žmonių nelygybės teorinis įteisinimas). Keli metai prieš Platono gimimą Periklis suformulavęs humanistinio teisingumo sampratą, pagrįstą individualizmo principu, prigimtinių privilegijų neigimu ir mintimi, jog valstybės pagrindinis tikslas – ginti savo piliečių laisvę. Periklis teigė: "Mes neturėtume uiti savo kaimyno, jei jis nori gyventi taip." ⁷ Tuo tarpu Platono doktrinoje valstybė negalinti žmogui leisti elgtis taip, kaip jis nori. Visuomenė, kaip visuma, turi savaiminę vertę (holizmas), kolektyvo interesai svarbesni už individo, todėl jam privalu paklusti bendrybei. Suprasti socialinio gyvenimo prasmę (ižvelgti tobulos valstybės idėją) skirta nedaugeliui – valdovams-filosofams. Valstybės likimas jų rankose, todėl turi skirtis jų auklėjimo bei gyvenimo principai. Atimant iš jų nuosavybę bei privatų gyvenimą, cenzūruojant jų skaitomą literatūrą, įmanu sukurti vieningą, atsidavusį valstybei valdančiosios klasės luomą. Kadangi jie užsiėmę aukštesniuoju pasauliu, "neturi kada domėtis žmonių reikalais", tarp jų ir valdomųjų atsiranda griežti skirtumai. Čia K. R. Popperis išvelgia gentinių-gimininių santykių idealizavimą ("uždaros visuomenės" modelį) bei nepasitikėjimą atskiro individo protu. "Niekada nebuvo priešiškesnio individui žmogaus kaip Platonas" ⁸, – teigė jis. Be to, anot K. R. Poperio, Platonas pradėjęs metodologinį realizmą – slaptų socialinių esmių paiešką, kurio atsikartojimas socialiniuose moksluose iki šiol esąs viena iš jų atsilikimo priežasčių.

Slaptos daikto esmės idėjos pradmenys Aristotelio mintijimo struktūrovėliau, anot K. R. Poperio, išsirutuliojo į didžiulę istoricistinę filosofiją (pvz., G. Hegelio). Idėja, kad daikto esmė – jo potencialių galimybių visuma, kuri aktualizuojasi jam kintant, socialiniame tyrime skatina išvadą, jog gali-

⁷ Ten pat. – P. 101.

⁸ Ten pat. – P. 103.

ma pažinti valstybės ar kurios kitos socialinės struktūros "slaptą neišvystytą esmę" (G. Hėgelio frazė) tik tiriant jo istoriją. K. R. Poperio manymu, tai ir yra istoricistinio metodo šerdis, nes ji priartina prie istorijos, kaip pasaulinio teatro ir pasaulinio teismo, įvaizdžio. Realii žmogaus, nacijos ar valstybės istorija tik išreiškia juose glūdinčią esmę. Be to, K. R. Poperio manymu, tokia logika suponuoja išvadą, jog, norint aktualizuoti žmogaus, nacijos ar valstybės esmę, būtina ją atskleisti, t. y. įtvirtinti kitų žmonių, kitų nacijų ar valstybių atžvilgiu. Socialiniuose moksluose, anot K. R. Poperio, vietoj klausimo "Kas yra valstybė?" ar "Kas yra vyriausybė?" vertėtų perimti šiuolaikinių gamtos mokslų nominalistinę nuostatą ir pakeisti klausimą "Kaip?" Metodologinis nominalizmas, nesiaiškinantis, kas yra realybė ir kokia yra tikroji jos prigimtis, o siekiantis aprašyti tiriamųjų objektų raidą įvairiausiose situacijose, galėtų, anot K. R. Poperio, būti socialinių tyrinų pradinis taškas.

Antikinį historicizmą su šiuolaikiniu susiejęs, filosofo manymu, G. Hėgelis. Iš visų oponuojamų filosofų G. Hėgelį K. R. Poperis kritikavo grįžčiausiai. Jis visiškai pritaria A. Šopenhauerio vertinimui. Anot K. R. Poperio, "naujajai kartai reikia padėti išsilaisvinti nuo šios intelektualinės apgavystės", nes ji ir taip pridariusi daug blogio; ji trims inteligentų kartoms įteigusi "žalingą pseudofilosofiją" ir išmokiusi "nusikalstamai ydingai vartoti kalbą"⁹. Prieštaraudamas I. Kanto nusakytai tautų federalizmo idėjai, G. Hėgelis, anot K. R. Poperio, dialektikos principu pagrindęs neišvengiamų prieštaravimų tarp valstybių būtinybę. G. Hėgelio idėja, kad pasaulinė dvasia kiekvienoje epochoje įsikūnijanti kurioje nors vienoje tautoje, teoriškai pagrindžia atskirų tautų dominavimo siekimą. Valstybė tokioje koncepcijoje nėra pilietinės moralės subjektas. Dominavimo siekimas neteisinamas, nes dialektinėje skirtingų nacionalinių dvasių kovoje sėkmė yra vienintelis valstybės veiklos teisėjas. Be to, G. Hėgelio filosofija "tenkina žmonių poreikį žinoti savo vietą pasaulyje ir priklausyti galingam kolektyvui"¹⁰. Tvirtindama, jog valstybė esanti ją kuriančios nacijos dvasios įsikūnijimas, ji kartu teoriškai, anot K. R. Poperio, pagrindžia nacionalizmą. G. Hėgelio principas "gyvenk pavojingai", teigiantis herojiško gyvenimo idealą, nuvertina, K. R. Poperio manymu, taikaus gyvenimo prasmę ir implikuoja "didžiųjų žmonių" garbinimo religiją.

Kur kas įvairiaprasmiškiau K. R. Poperis vertina K. Markso historicizmą. Jo manymu, K. Markso socialinio metodo samprata formavosi netiesiogiai polemizuojant su Dž. S. Milio psychologizmu. Dž. S. Milio metodologiniam psychologizmui, t. y. manymui, jog socialinę teoriją galima iš principo redukuoti į socialinę psichologiją, K. Marksas priešpriešinęs autonomiško

⁹ Ten pat. – P. 273, 257.

¹⁰ Ten pat. – P. 258.

socialinio mokslo, netapatinamo su psichologija, sampratą. K. R. Poperio manymu, tai rimčiausias K. Markso sociologijos aspektas, įgalinęs į visuomenę pažvelgti kaip į socialinių institutų darinį, o ne motyvų raiškos lauką. Kita vertus, K. R. Poperis polemizuoja su K. Markso socialinio pažinimo sampratos prielaidomis. K. Markso istoricizmas prasideda, anot filosofo, tada, kai jis į socialinį mokslą ima žiūrėti kaip visuomenės ekonominių santykių istorijos tyrimą, ieškodamas jame istorinės pranašystės prielaidų. K. Marksas, pasak K. R. Poperio, nenuvertinęs dvasinio gyvenimo svarbos, jis netgi linkęs vertinti K. Markso "laisvės karalystės" viziją (žmogaus išsilaisvinimą nuo materialinių varžtų) kaip idealistinę¹¹, tačiau K. Markso priimta sociologinio determinizmo prielaida suponavo mintį, jog socialinius santykius įmanu moksliskai tirti tiek, kiek jie susiję su gamybos procesu, o mokslinis istorijos numatymas esąs galimas tik tada, kai visuomenė nulemta jos praeities. Tokia samprata įgalina, anot K. R. Poperio, manyti, kad iš visų mokslų būtent socialiniams mokslams leista įgyvendinti seną žmonijos svajonę – įspėti ateities paslaptį¹². Visuomenės mokslininkas tampa panašus į pranašą, skelbiantį artėjant audrą, galinčią pakeisti laivo kursą, ir patariantį keleiviams, kurioje pusėje saugiausia būti.

Tokia nuostata atpalaiduojanti socialinį tyrinėtoją nuo įtemptos visuomeninės moralinės atsakomybės. K. R. Poperis kritikuoja K. Marksą ne vien už tai, kad šis bandęs pranašauti istorijos raidą ir kad toji pranašystė neišsipildė. Daug pavojingiau socialinei minčiai buvo, anot K. R. Poperio, tai, kad K. Marksas įtikino daugelį inteligentų, jog istorinė pranašystė esąs mokslinis socialinių problemų tyrimo metodas. Jo manymu, "Marksas atsakingas už tai, kad istoricistinis metodas nualino mintis tų, kurie norėjo pagreitinti atviros visuomenės tapsmą."¹³

Iš šiuolaikinių socialinių teorijų istoricistinę tradiciją, anot K. R. Poperio, ženkliausiai praešianti žinojimo sociologija (M. Šeleris, K. Manheimas¹⁴). K. R. Poperio nuomone, labiausiai kritikuotini esą tokie K. Manheimo koncepcijos aspektai: manymas, kad visuomenės planavimas galimas ir neišvengiamas; holistinė nuostata, t. y. tvirtinimas, jog visuomenė yra "visų socialinių ir istorinių epochos įvykių visuma"; prielaida, kad mąstymą veikia mąstančiojo totalinė ideologija (socialiai sąlygotos sąžmonės nuostatos).

Pirmiausia, K. Manheimo manymas, jog žmogus "pajėgus suprasti pagrindines visuomenės problemas (key positions)" ir, jomis remdamasis, mo-

¹¹ Ten pat. – P. 295.

¹² Ten pat. – P. 278.

¹³ Ten pat. – P. 275.

¹⁴ Apie tai rašyta: *Nesavas A. Žinojimo sociologija ir ideologijos teorija // Problemos. – Nr. 40; Nesavas A. Karlo Manheimo žinojimo sociologija. – Ten pat; Manheimas K. Ideologinė ir sociologinė dvasinių darinių interpretacija. – Ten pat.*

deliuoti tolimesnę visuomenės raidą, K. R. Poperiui primena K. Markso "laisvės karalystės" idėją. Tokią mintijimo logiką, pagrindžinčią socialinio planavimo būtinumą, K. R. Poperis įvardija utopinės inžinerijos sąvoka. Remdamasi visos visuomenės pakeitimo pagal vieną principą galimumo prielaida, ji plėtojanti "žemiškojo rojaus" kūrimo tradiciją. Tačiau iki šiol, anot K. R. Poperio, visi bandymai sukurti žemiškąjį rojų baigdavęsi žemiškuoju pragaru. Atsisakius visuminių visuomenės reorganizacinių užmojų, socialinę tikrovę įmanu, anot jo, tobulinti pamažu (dalinės inžinerijos idėja).

Kita vertus, K. Manheimo holistinė nuostata K. R. Poperiui atrodo nederanti su moksline socialinio gyvenimo analize. Visumos apskritai, anot jo, neįmanoma nei tirti, nei paveikti. "Neįmanoma stebėti ir aprašinėti visą pasaulį ar visą gamtą, realiai net mažiausia visumos dalelė gali būti aprašyta tam tikru aspektu, kadangi visi aprašymai tik selektyvūs."¹⁵ Žinojimo sociologai visumos sampratą painioja, anot jo, su geštaltų suvokimo principais, tačiau pastarieji nieko bendra neturi su socialiniu pažinimu. Bet koks pažinimas (intuityvus ar diskursyvus) visada esąs abstraktus ir netapatų suvokimui. Anot K. R. Poperio, "nėra nurodyta nė vieno mokslinio socialinės situacijos, kaip visumos aprašymo. Ir negali būti, kadangi visada bus lengva nurodyti aspektus, kurie buvo praleisti ir kurie gali būti svarbūs kitame kontekste".¹⁶ Trečia, K. R. Poperis polemizuoja su mąstymo socialinio sąlygotumo idėja. Kai kurie K. R. Poperio ir K. Manheimo nužymėti socialinio pažinimo principai galėtų tęsti vienas kitą. K. R. Poperio tvirtinimas, kad kiekviena karta turi savų rūpesčių bei problemų, savo interesų ir teisę savaip vertinti istoriją, atliepia K. Manheimo mintį, kad "teorijos neneigia viena kitos tik imanentiškai, jos gali pakeisti viena kitą tik "realiai dialektiškai", t. y. egzistentiškai".¹⁷ Sutikdamas su "žinojimo sociologais", jog mokslininkų mąstymą gali veikti iracionalios bei nekritiškos nuostatos, jis prieštarauja socioanalizės idėjai. Ieškant mąstymo ryšio su sąsąmoningom nuostatom, pakertama, anot K. R. Poperio, racionalios diskusijos galimybė. Kaip K. Marksas mąstymo ištakų ieškojęs klasikinėje sąmonėje, taip K. Manheimas – totalinėje ideologijoje, abu nevertindami minties jos pačios verte. Tokia tyrimo logika socialumą tapatina su kolektyvistiniu holizmu, tuo tarpu K. R. Poperis mąstymo socialinę plotmę įžvelgia permanentinėje racionalios minties intersubjektyvumo plėtroje. Tyrimo objektyvumas nesutampa su individualaus mokslininko nešališkumu, laisvos minties raidos galimybę tegali užtikrinti institutiškai organizuota socialinė sistema (kongresai, konferencijos, aukštosios mokyklos etc.).

¹⁵ *Popper K.R. Poverty of Historicism.* – London and Henley, 1979. – P. 77.

¹⁶ Ten pat. – P. 79.

¹⁷ *Manheimas K. Ideologinė ir sociologinė dvasinių davinų interpretacija // Problemos.* – Nr. 40. – P. 69–70.

Tendencija nepaisyti argumentų savaiminės vertės, ieškant iracionalių mąstančiojo motyvų, atspindi, anot K. R. Poperio, mūsų amžiaus nusiivylimą protu, racionalia socialinių problemų sprendimo galimybe bei polinkį į misti- cizmą. Raiškus to pavyzdys esąs iškilaus anglų istoriko A. Toinbio daugiato- mis "Istorijos tyrimas".¹⁸ K. R. Poperis nevertina konkrečių A. Toinbio istori- jos tyrimo principų, tačiau pastebi, jog pirmuosiuose šio veikalo šešiuose to- muose dominuoja žmonijos istorijos, kaip emocijų, aistrų, religijos, iraciona- liosios filosofijos, meno, poezijos istorijos, samprata, apsieinant be raciona- lumo bei mokslo raidos istorijos.

Tokiai socialinio pažinimo (kaip istorinio pažinimo) sampratai K. R. Poperis priešpriešina kritinio racionalizmo metodą. "Atvirojoje visuo- menėje" filosofas nusako skirtumus tarp kritinio racionalizmo, nekritinio (suprantančiojo-comprehensive) racionalizmo bei iracionalizmo. Nekritinį racionalizmą K. R. Poperis dar kitaip įvardija pseudoracionalizmu. Toks esąs Platono autoritarinis intelektualizmas, t. y. "nekuklus tikėjimas savo di- desniais intelektualiniais sugebėjimais ir tvirtinimas, kad tiesa – tik dievų ar išrinktųjų privilegija". Kritinio racionalizmo ištakas jis įžvelgia. Sokrato, I Kanto mąstymo stiliuje. Jie pasitiki žmogaus protu kaip vienintele proble- mų sprendimo prielaida, žino ir šio būdo galimybių ribas. Kritinis racionaliz- mas reikalauja iš mąstančiųjų "intelektualinio kuklumo", t. y. supratimė, kad dažnai žmogaus protas gali klysti ir kad daug jis priklauso intersubjektyvaus ryšio su kitais mąstančiaisiais. "Tai supratimas, kad nereikia iš proto laukti pernelyg daug, kad argumentai retai išsprendžia klausimą. Tačiau jie tėra vienintelė priemonė, įgalinanti klausimą aiškiau suprasti (nors ir ne iki ga- lo)".¹⁹ Pirminė kritinio racionalizmo prielaida – racionali žmonijos vienybė, todėl jis nepripažįsta atskirų žmonių grupių nelygiaverčių intelektualinių po- tencijų sąlygos bei nepasitikėjimo daugumos žmonių racionalių mintijimo galimybe (iracionalizmo argumento). Atskirų žmonių intelektualinės savy- bės, anot K. R. Poperio, iš tiesų gali skirtis, bet tai nebūtinai turi daryti įtaką racionalumo raidai. Net tradiciškai protingi žmonės gali būti labai neracio- nalūs, prietaringi ir nesitikėti išgirsti vertingų minčių iš kitų. Kritinio racio- nalizmo nuostata ne tiek teorinė, kiek etinė. Ji grindžiama prielaida, kad so- cialinė problematika negali būti tiriama racionali atsakomybe nesusaistytais metodais.

Faktinė žmonių nelygybė, jų polinkis spręsti socialines problemas, va- dovaujantis iracionaliomis paskatomis, neturi tapti socialinį pažinimą nusa- kančiu principu. Tai nesisieja su apsisprendimu laikyti žmones iš principo ly- giais. Anot K. R. Poperio, "lygybė prieš įstatymą yra ne faktas, bet politinis

¹⁸ Apie tai rašyta: *Valentinavičius V. A. Toinbio istoriosofija // Problemos. – Nr. 34; Toi- bis A. Civilizacijos teismas. – Ten pat.*

¹⁹ Popper K. R. *The Open Society and its Enemies. – P. 413.*

reikalavimas, pagrįstas moraliniu sprendimu.²⁰ Pripažindamas, kad iracionalizmas, spręsdamas socialines problemas, gali netgi nuosekliai vadovautis prigimtinė žmonių lygybės idėja, K. R. Poperis pastebi, jog jis niekada nėra apsaugotas nuo priešingo sprendimo galimybės. Todėl socialinių problemų sprendimas, vadovaujantis ne racionalia diskusija, o jausminiu nusiteikimu, visada balansuoja ties destruktivių pasekmių galimybe. Kadangi neįmanoma mylėti abstrakčiai visos žmonijos, o tik artimuosius, apeliavimas į pačius tauriausius socialinius jausmus (meilė bei gailestingumą) tegali pasitarnauti žmonijos suskirstymui į skirtingas kategorijas – "į tuos, kurie priklauso mūsų genčiai, mūsų emocionaliai bendruomenei, ir tuos, kurie yra už jos: į tikinčiuosius ir netikinčiuosius, į patriotus ir svetimšalius, į klasinius draugus ir klasinius priešus, į lyderius ir minią".²¹ Socialinėse pažiūrose tai patvirtina konspiracinės koncepcijos populiarumas. Socialinio blogio šaltiniu joje laikomi atskirų žmonių grupių (sionistų, monopolistų, kapitalistų etc.) ydingi veiksmai. K. R. Poperis neneigia, kad sąmokslai galimi, tik pastebi, jog jie retai pasiekia tikslą, nes, kaip ir visi socialinio veiksmo rezultatai, labai retai atitinka pradinį sumanymą. Tai būdinga socialinio gyvenimo specifikai, nes "socialinis gyvenimas nėra jėgų tarp skirtingų žmonių grupių išbandymas. Jis vyksta daugiau ar mažiau tamproje ar trapijoje institutų bei tradicijų sistemoje. Joje be sąmoningai priešiško veiksmų atsiranda daug nenumatytų reakcijų; kai kurių iš jų netgi neįmanoma numatyti."²²

Socialiniai mokslai turėtų šias reakcijas analizuoti ir, kiek įmanoma, bandyti numatyti. Socialinis veiksmas, kuris atitinka ketinimą, nėra, anot K. R. Poperio, socialinio tyrimo problema. Socialinį tyrimą turėtų dominti nenumatyti veiksmų rezultatai, kurių neapima nei konspiracinė teorija, nei psychologizmas. Numatant konkretaus socialinio veiksmo pasekmę, K. R. Poperio manymu, nebūtina ieškoti jo prasmės besąlyginėje istorinėje pranašystėje (istoricizmo kelias). Reikėtų mėginti konstruoti vaizduotėje racionalių jo apraiškų tikimybinę galimybę. Pasak filosofo, norėdami pasekti kurią nors socialinę tendenciją, visą laiką turime įsivaizduoti sąlygas, kuriomis ši tendencija išnyks. Istoricistas to negali padaryti, nes jis taip tvirtai tikis savo pasirinkta tendencija, jog negali įsivaizduoti jos išnykimo. "Istoricizmo skurdas yra vaizduotės skurdas. Istoricistas nuolat priekaištauja tiems, kurie negali įsivaizduoti savo mažų pasaulėlių pokyčių, tačiau pats neturi vaizduotės, nes negali įsivaizduoti kitimo sąlygų pakeitimo."²³ Taip atsitinka dėl to, kad, anot K. R. Poperio, istoricistas suvaidina socialines tendencijas su besąlygiškais dėsniais. Kiekvieno atskiro įvykio paaiškinimas, pasak jo, tai jo

²⁰ Ten pat. – P. 420.

²¹ Ten pat. – P. 420.

²² Ten pat. – P. 288.

²³ Ten pat. – P. 130.

raidos prognozės dedukcija iš universalių dėsnių bei atskirų pradinių sąlygų. Šią loginę schemą jis taiko ir gamtamoksliniam, ir socialiniam pažinimui. Racionalios diskusijos principas sujungia, anot jo, fizikines-matematines ir socialines-humanitarines disciplinas. Hipotetinis-dedukcinis metodas, laikantis visus mūsų teiginius teoriniais, t. y. hipotetiniais (o ne indukciniais), reikalauja iš principo ieškoti jų klaidų bet kuriame tyrime. Socialiniame pažinime, norint paaiškinti kurią nors visuomenės raidos tendenciją, būtina nusakyti visas įmanomas ją veikusias pradines sąlygas. Jų yra daugybė, ir visų pastebėti neįmanoma. Todėl bet koks teorinis teiginys tėra, anot filosofo, laikina hipotezė. Ją tikrindami, ieškome jos trūkumų. Jei hipotezė atlaiko, ji patvirtinta, t. y. falsifikuota. Istorines teorijas, kurių neįmanoma patikrinti surenkant papildomų faktų, K. R. Poperis pavadina bendromis interpretacijomis. (Plačiau apie tai verstoje ištraukoje.) Neidami tokiu bandymų ir klaidų keliu, "mes visada surasime tai, ką norime patvirtinti, ir stengsimės nematyti to, kas pavojinga mūsų pamiltajai teorijai."²⁴

Istoricistai, anot K. R. Poperio, nesidomi pradinėmis sąlygomis ir laiko intuityviai įžvelgiamas visuomenės raidos tendencijas besąlygiškais dėsniais, nulemiančiais istorijos tėkmę. Visuomenės raidos tendencijomis, anot filosofo, abejoti negalima (jas galima netgi statistiškai išskaičiuoti). Tačiau tendencijos – tai ne dėsniai. Teiginys apie tendenciją esąs egzistencinis, bet ne universalus. Jei įmanu grįšti mokslinius numatymus dėsniais, tendencijoms nėra pagrindo. "Tendencija (pvz., gyventojų prieaugio), kuri gyvavo šimtą ar net tūkstantį metų, gali pasikeisti per dešimtmetį ar dar greičiau."²⁵ Dėsningos istorijos raidos išvalgos grindžiamos prielaida, kad istorija kartojasi, todėl civilizacijų ciklą dėsniai gali būti tiriami taip, kaip kai kurių gyvūnų rūšių gyvavimo dėsniai.

Tačiau, K. R. Poperio manymu, "tas faktas, kad visi gamtos dėsniai yra hipotezės, neturi atitraukti mūsų dėmesio nuo fakto, kad ne visos hipotezės yra dėsniai, ir kad ypač istorinės hipotezės yra paprastai ne universalūs, o vienkartiniai teiginiai apie vieną ar daugiau įvykių."²⁶ K. R. Poperis nėneigia, kad istorija kai kuriais aspektais kartais gali pasikartoti ir kad paralelė tarp šių įvykių gali padėti studijuojantiems sociologiją bei politologiją. Tačiau atskirų įvykių pradinės sąlygos labai skirtingos. "Todėl mūsų tikėjimas, kad jei kuris nors istorijos įvykis kartojasi, jis ir toliau vystysis pagal prototipą, nėra patikimai pagrįstas."²⁷

Apskritai pačios visuomenės, kaip visumos, judėjimo viena kryptimi idėja kyla, anot K. R. Poperio, nekritiškai perkeliančios fizikinio mąstymo prin-

²⁴ Ten pat. – P. 135.

²⁵ Ten pat. – P. 114.

²⁶ Ten pat. – P. 105.

²⁷ Ten pat. – P. 114.

cipus į socialinį pažinimą: "viltis, kad mes galime vieną dieną atrasti "visuomenės judėjimo dėsnius", lygiai kaip Niutonas atrado fizikinių kūnų dėsnius, kyla būtent iš šių nesusipratimų. Kadangi visuomenė nejuda taip, kaip juda fizikiniai kūnai, tokie dėsniai čia yra negalimi."²⁸

Todėl socialinis tyrinėtojas turėtų ne ieškoti besąlygiškų visuomenės raidos dėsnų, o konstruoti socialinių situacijų modelius ir aprašyti jas nominalistiniais terminais. Tik esant išankstiniam situacijos logikos įvertinimui, įmanu nusakyti kiekvieno socialinio veiksmo racionalumo ar iracionalumo požymius. Jis pritaria M. Vėberui, jog galima suprasti socialinių veiksmų motyvų racionalumą tik juos palyginus su jau suformuluotais racionalaus elgesio kriterijais. Tokia socialinių tyrimų kryptis įgalintų pagrįsti laipsniškąją (peacemeal) inžineriją socialinėje praktikoje. K. R. Poperis pripažįsta, jog inžinerijos ar technologijos sąvokos gali daug kam sukurti asociacijų apie šių dalykų nesiderinimą su socialinio gyvenimo unikalumu. Tačiau jo koncepcijoje jos yra prasmingos, nes leidžia visuomenės, kaip socialinio organizmo, sampratą priešpriešinti su visuomenės, kaip atomarinių individų santykių sistemos, įvaizdžiu. Ši prielaida įgalina K. R. Poperio socialinį inžinierių (reformatorių) pažvelgti į socialinius institutus taip, kaip inžinierius konstruoja mašinas. K. R. Poperio socialinis reformatorius gali puoselėti visos visuomenės gerovės idealus, tačiau jis skiriasi nuo inžinieriaus utopisto tuo, jog netiki visuomenės visuminio pertvarkymo galimybe. Tokia nuostata kyla iš supratimo, jog "tik mažuma socialinių institutų sąmoningai sukonstruoti, o didžioji dauguma paprasčiausiai išauga iš žmonių veiksmų ir nekontroliuojamų rezultatų".²⁹ Kita vertus, kritinio racionalizmo nuostata nuolatos primena, kad žmogaus protas gali mažai apimti ir kad būtina tikėtis savo klaidų bei mokyti iš jų. Tačiau palyginti pasiektus socialinius rezultatus su lauktaisiais galima tik tada, kai socialinės pertvarkos neperžengė racionalaus supratimo ribų ir vykdomos pamažu, "žingsnis po žingsnio". Tokį socialinį inžinierių nuo radikalių visumos perversmų stabdo ne temperamento stoka, o racionali moralinė atsakomybė už savo veiksmų pasekmes. Kuo didesnė pertvarka, tuo daugiau sąlygų išsprūsta iš klaidų ieškančio reformatoriaus akiračio. Jis aktyvus, nesislepia už istorijos dėsnų širmos, bet ir nepasiskelbia esąs pranašas, žinantis istorijos raidos paslaptį.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinėje K. R. Poperio koncepcijoje susijungė aktyvi moralinė, humanistinė autoriaus nuostata ir gamtos mokslų metodologinių paieškų patirtis. Toliau pateikta verstinė ištrauka iš K. R. Poperio veikalo tai akivaizdžiai įrodo.

²⁸ Ten pat. – P. 114.

²⁹ Ten pat. – P. 64.